

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Силвия Александрова-Янкуловска, д.м.н.,
Факултет „Обществено здраве“ при МУ- Плевен
за дисертационния труд на Петя Стоилова Бончева на тема
„Университети за промоция на здраве – развитие на инициативата и
предпоставки за реализация в българското висше училище“

Със Заповед № Р-109-337/05.08.2022 г. на Ректора на Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна на основание на Протокол № 191/01.08.2022 г. на Факултетния съвет на Факултет по обществено здравеопазване съм определена за член на научното жури по процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ на Петя Стоилова Бончева в област на висше образование 7. Здравеопазване и спорт, професионално направление 7.4. Обществено здраве, научна специалност „Управление на общественото здраве“. На първото неприсъствено заседание на научното жури съм определена за рецензент.

Кратки данни за кариерното развитие и квалификации

Петя Стоилова Бончева е родена през 1964 г. През 1990 г. завършва ПМИ „Д-р Н. Николаев“ към ВМИ – Варна, специалност „Санитарен инспектор“, а през 2003 г. ШУ „Епископ Константин Преславски“, бакалавър по „Социална педагогика“. През 2016 г. и 2018 г. завършва две магистратури в МУ-Варна: „Управление на здравните грижи“ и „Обществено здравеопазване“.

Професионалният си път Петя Бончева започва като санитарен инспектор през 1990 г. в Отдел „Противоепидемичен контрол“ на Хигиенно-епидемиологична инспекция – Варна, съответно здравен инспектор в РИОКОЗ-Варна в периода 2006 – 2011 г. От 2011 г. до 2016 г. е младши инспектор, а от 2016 г. до 2017 г. е старши инспектор в РЗИ-Варна. Работи като организатор на учебната дейност и хоноруван асистент във Факултет „Обществено здравеопазване“ на МУ-Варна от 2017 г. до 2020 г. От октомври 2020 г. и до момента е асистент към Катедра „Социална медицина и организация на здравеопазването“ на факултета.

Петя Бончева е специализирала в рамките на СДО „Медицинска информатика и здравен мениджмънт“ и е преминала няколко допълнителни краткосрочни обучения, сред които начална педагогическа и андрагогическа компетентност на преподавателите, дизайн на научни изследвания и

статистически анализи, история на медицината, специализирано обучение по английски език за работа с институциите на ЕС.

Петя Стоилова Бончева членува в Българската и Европейската асоциации по общественото здраве и Българското научно дружество по общественото здраве.

Кандидатката владее английски език на добро ниво и руски език на отлично ниво.

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем от 184 страници и е структуриран както следва:

- Глава I – Литературен обзор – 48 стр.
- Глава II – Цел, задачи и работни хипотези – 2 стр.
- Глава III – Методология – 9 стр.
- Глава IV – Резултати – 42 стр.
- Глава V – Обсъждане – 18 стр.
- Глава VI – Изводи – 6 стр.

Дисертацията включва общо 8 фигури, 21 таблици и 6 приложения.

Във връзка с дисертационния труд са представени 3 пълнотекстови публикации, от които две статии и един доклад от национална конференция в сборник с ISSN, наличен в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране на НАЦИД. Кандидатката отчита и едно допълнително участие в национална научна конференция.

Актуалност на дисертационния труд

От момента на формализирането си през 1986 г. концепцията за промоцията на здравето се превръща в един от най-мощните инструменти за по-нататъшното подобрене на общественото здраве. Самото вътрешно развитие на концепцията с изместването на фокуса ѝ от единствено личната отговорност за здравето към обществената ангажираност и развитието на подкрепяща среда, води до утвърждаване на редица места от съвременния живот на хората като места за ефективно подобряване на здравето. Безспорен в глобален мащаб е успеха на проектите за създаване на градове, укрепващи здравето; училища, утвърждаващи здравето; болници за промоция на здравето; работно място, укрепващо здравето. Своеобразна ниша в тези инициативи у нас е обхващането на младите хора от институциите за висше образование, която ниша умело се запълва от настоящата дисертация. В този смисъл, поздравявам Петя Бончева и научния ѝ ръководител, проф. Клара Докова, за удачния избор на тема, чието

изследване е крайно необходимо в България като страна-членка на ЕС, която трябва ефективно да развива съвременна здравна политика и да допринася за постигане на целите на европейските здравни политики. Последното, безспорно, не е постижимо без разгръщане на успешни стратегии за промоция на здравето и използване на потенциала на българските университети като среда за промоция на здраве.

Оценка на структурните части на дисертационния труд

1) Литературният обзор систематизира и анализира 232 литературни източника, от които 35 са на кирилица и 197 са на латиница. Литературата е съвременна, като 92% са източници от последните 20 години. Останалите източници са: основополагащи международни декларации; хартата за промоция на здравето; официални документи на експертни комисии; свързани с промоцията на здравето национални закони и няколко фундаментални чужди проучвания сред студенти.

Петя Бончева структурира литературния обзор в 5 части като обхваща: същност на концепцията за промоция на здравето; практическо приложение на концепцията; необходимост от промоция на здравето във висшето училище; университетите за промоция на здравето (в която част е разгледано международното развитие на инициативата за университети за здраве, ръководните ѝ документи и принципи) и промоцията на здравето в България.

Литературният обзор е изготвен прецизно, с изчистен стил и коректно цитиране на източниците. Кандидатката е успяла да се концентрира върху аспектите от темата, необходими за по-нататъшните ѝ собствени проучвания и да спази препоръчваният обем за този раздел на дисертационния труд. Предложените 4 извода от литературния обзор стъпват на направения системен литературен преглед и обосновават научния интерес на Петя Бончева именно към тази тема в български контекст.

2) Цел, задачи и работни хипотези

Целта е да се проучат условията за реализация на инициативата на СЗО „Университети за промоция на здраве“ (УПЗ) в българското висше училище, като се направи оценка на конкретен университет по международно утвърдени критерии за УПЗ.

За реализация на поставената цел са формулирани **шест задачи**, сред които проучване на развитието на основополагащите теоретични концепции; проучване на международния опит при реализация на инициативата УПЗ в университетски общности в различен контекст; валидиране на международно

приетия „Инструмент за самооценка“ на УПЗ и прилагането му в конкретен български университет; идентифициране на здравните потребности на студентите чрез анализ на здравното им поведение; извеждане на приоритетните сфери за дейности по промоция на здраве в университета.

Дефинирани са пет хипотези, от които една отрицателна и четири положителни хипотези. Смятам, че хипотези №3 и №4 могат да бъдат пропуснати предвид на по-описателния им характер.

3) Методология

Методологията на проучването е описана подробно по фази на изследователския процес и отговаря на всички изисквания за научно изследване.

Особено внимание заслужава първата фаза, адаптиране и валидиране на международно признатия „Инструмент за самооценка на УПЗ“, от чието коректно изпълнение зависят всички последващи собствени проучвания. Много често тази фаза е подценявана у нас и изследователи сляпо прилагат чужди инструменти компрометирайки (несъзнателно) резултатите си. Петя Бончева подробно е описала самия инструмент и приложената стандартна (в 4 стъпки) методика на СЗО за превод и адаптация на инструменти. Коректно е отразено и полученото съгласие от създателя на инструмента, проф. Марк Дорис. Впечатлена съм от демонстрираното от кандидатката високопрофесионално владение на методи за научни изследвания (като експертния панел по метода Делфи и въпросника за полустандартизирано дълбочинно телефонно интервю) още тук, на етап валидиране на основния инструментариум. Обект на изследване в този етап са 10 представители на университетската общност в Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна: студенти, членове на академичния състав, служители и членове на ръководството.

Сред разнообразието от приложени статистически методи се откроява използването на софтуерния продукт QSR NVivo v.11 при анализа на качествени данни, което е в съответствие с най-добрите международни практики и е изключителна рядкост за българските научни изследвания с качествени данни.

Препоръката ми към тази част е свързана с това, че кандидатката и научният ѝ ръководител с пълно основание можеха да категоризират анализа на информацията от интервютата като вид контент анализ, с което терминологично да обогатят и без това богатата използвана методология.

4) Резултати

Представянето на резултатите започва с *първата фаза на адаптиране и валидиране на инструмента за самооценка* Self-Review Tool (SRT). Много

ценна е представената във фиг.2 информация за отделните стъпки на процеса на адаптация. Работата на Експертния панел е отразена детайлно и прецизно. Изготвеният протокол от 60-минутната дискусия на панела би представлявал интересно приложение към дисертационния труд и би могъл да послужи за пример за бъдещи изследователи при приложение на чуждоезикови инструменти. В тази връзка препоръчвам отпечатване на статия за целия процес на адаптиране и валидиране на инструмента в широко-достъпно и реномирано наше издание, каквото например е списание Социална медицина.

Използването на google forms за последващата структурирана анкета и описанието на когнитивните индивидуални интервюта затвърждава впечатлението за отличната изследователска подготовка и умения на докторантката. Високо оценявам и задълбоченото представяне на резултатите от предварителното тестване на Версия 2.0. на инструмента. В идентифицираните от Петя Бончева трудности в процеса на адаптация на инструмента припознавам често срещани проблеми във формулировката дори на оригинални (непреводни) въпросници. За съжаление тези проблеми често са несъзнавани или подценявани, което води до компрометиране на резултатите от съответните проучвания. Популяризирането на резултатите от тази част на дисертационния труд би било от полза за изследователската ни общност, а също и в процеса на преподаване на методология на изследователската работа.

Резултатите от емпиричното изследване на мнението на университетската общност в МУ–Варна за наличните условия и дейности по промоция на здраве в университетска среда и проучването на здравното поведение на студентите са представени във **втората фаза на научното проучване**. Специфичният изследователски инструмент SRT е приложен гъвкаво сред различните групи респонденти като от всичките 68 твърдения са подбрани подходящите за всяка група. Общо са обхванати 668 респонденти, от които 570 (85,3%) са студенти (представители на 17 от 26-те специалности в МУ-Варна), 77 (11,5%) преподаватели и 21 (3.1%) служители.

Резултатите от приложения културално адаптиран инструмент за самооценка на УПЗ са представени **по раздели**. В първият раздел, *Лидерство и стратегическо управление*, се налага мнението (88,4%), че университетът е поел ангажимент за подобряване на здравето на стратегическо ниво. Установена е статистически значима разлика между дела на съгласните с това твърдение студенти, академичен състав и служители. Преобладава (56,7%) и мнението, че има предвидени и осигурени средства за дейности по промоция на здравето. Във втория раздел, *Предоставяне на услуги*, 91% от респондентите са били на мнение, че университетът осигурява достъп до разнообразни услуги по промоция на здравето за подкрепа на членовете от университетската общност, а в третия раздел, *Условия на средата*, 96,6% от респондентите смятат, че университетските

сгради благоприятстват здравето на университетската общност. Голям е делът (75,5%) и на респондентите, които смятат, че има възможности за разнообразно и здравословно хранене в университетска среда, но само 48,6% считат, че здравословните храни и напитки активно се рекламират в университета. Над половината от респондентите са изказали положителни мнения за организацията на транспорта при служебни и учебни пътувания с оглед на опазването на околната среда и здравето, поощряването на ходенето пеша и карането на велосипед и на физическата активност като цяло. Резултатите в четвъртия раздел, *Комуникация, информация и маркетинг*, също са позитивни, като 93,5% от респондентите потвърждават наличието на достъпни механизми на комуникация в университета, а 94,8% смятат, че са налице усилия за базиране на информацията на надеждни доказателства и източници. В последния раздел, *Академично, личностно, социално и професионално развитие*, 93,7% от мненията са в посока на това, че учебните планове и програми предоставят за разглеждане теми и проблеми, свързани със здравето и благополучието, а 94,8% от анкетирания академичен състав смята, че има възможност за осигуряване на допълнителни модули и курсове по промоция на здравето. Интересно е мнението на 80,9% от студентите, че имат възможност да участват в научни изследвания, касаещи здравни проблеми от техния живот. Като специалист по обществено здраве не се бях замисляла, че това може да е форма на реализиране на промоция на здравето в академичен контекст, а по-скоро съм обръщала внимание на етичните аспекти на включването на студенти като обекти на научно изследване. Очевидна е необходимостта от съчетаване на разнообразните експертизи в общественото здраве за реализиране на концепцията за промоцията на здравето.

Петя Бончева събира ценни данни и за ***някои черти от здравното поведение на студентите***. По отношение на самооценката на здравето и здравната информираност 68,2% от обхванатите студенти определят здравето си като отлично и много добро и 96,5% са съгласни, че тютюнопушенето, употребата на алкохол и наркотични вещества, ниската физическа активност и нездравословното хранене увреждат здравето на човека. В същото време 35,5% от студентите в проучването са пушачи, като 53,7% от тях са започнали да пушат преди 18-годишна възраст. Висок (43,7%) е делът на студентите, които оценяват като нездравословни хранителните си навици, независимо, че 88,8% консумират предимно домашно приготвена храна. Таблици 17 и 18 съдържат много ценна информация, която трябва да бъде изнесена сред по-широка аудитория. В следващия раздел на дисертацията Петя Бончева основателно обобщава, че тези резултати насочват към допълнителни действия като например промотирането на полезните за здравето храни и напитки, което следва да намери място в университетската политика за хранене.

Едва 1/3 от респондентите упражняват редовно физическа активност, а 33,9% изобщо не спортуват. Над ¼ от студентите определят нивото на психоемоционалния си стрес като високо (по-високо при студентите по медицина и дентална медицина в сравнение с другите обхванати специалности). По-благоприятни изглеждат резултатите относно употребата на алкохол, където 65,4% от изследваните лица не са се напивали нито веднъж. Над половината от студентите биха проявили интерес и биха се включили в инициативи за подобряване на здраве, организирани в университета. Изключение е отчетено само при пушачите по отношение на участие в инициативи за отказ от тютюнопушене.

5) Обсъждане

В тази част на дисертационния труд най-вече проличава умението на Петя Бончева да анализира получените резултати в светлината на конкретния контекст и да обясни смисъла, научното значение на събраната информация.

Петя Бончева започва с много интересно обсъждане на първата фаза на проучването си - межкултурната адаптация на утвърдения международен инструмент за самооценка на УПЗ. Тя не само успява да покаже какъв е международния опит в културалната адаптация на специфичния изследователски инструмент, но успява и да ни убеди, че преводът и адаптацията на изследователски инструменти, сами по себе си, са сериозен научен труд, към който трябва да се подхожда отговорно и който изисква конкретни методологични (а не само лингвистични) компетенции.

В обсъждането на резултатите от втората фаза докторантката успешно съчетава оригиналната интерпретация със сравнителен анализ на резултати от изследвания на УПЗ на чужди автори. Позитивните резултати по отношение на лидерството и стратегическото управление Петя Бончева отдава на реалното усещане на респондентите на подкрепата за подобряване на здравето, а не толкова (и дори въпреки непознаването) на формалното съдържание на стратегиите и плановете за развитие на университета. Направената препратка към Хартата от Оканаган е много уместна. Що се отнася за осигуряването на бюджет за дейностите по ПЗ, би било добре освен с мнението на изследваните лица, този аспект да бъде подкрепен с документален анализ на конкретните изразходвани средства за ПЗ в изследвания университет за минал период. Такъв документален анализ например е направен удачно като допълнение по критериите в раздел Комуникация, информация и маркетинг.

Анализът на здравното поведение на студентите потвърждава хипотезата за съществуване на неблагоприятни аспекти в здравното поведение на студентите, като интерес представляват по-благоприятните резултати по

отношение употребата на алкохол и енергийни напитки в сравнение с подобни проучвани на чужди и наши автори. Би било интересно да се задълбочи анализа на този резултат, да се разкрият благоприятстващите фактори и да се популяризират в контекста на УПЗ.

Високо оценявам направеното обсъждане на резултатите от третата фаза, където данните за УПЗ в МУ-Варна са съпоставени с международните критерии през Британската мрежа на УПЗ. Фактът, че в нито една област на инструмента за самооценка на УПЗ, не са установени стойности на показателите под 45% и само една област (институционален ангажимент и отговорност) попада в „жълтата зона“ с 67% на изпълнение, освен че е позитивен за институцията, потвърждава и удачния избор на обект на изследване. Докторантката обоснова формулира сферите, в които е необходима допълнителна работа за успешно прилагане на принципите на УПЗ.

б) Изводи

Това е интересна и оригинална част от дисертационния труд, която е оформена по чуждестранен образец за научна работа. В този смисъл, за първи път виждам в български дисертационен труд оформен раздел „Положителни страни и ограничения на изследването“. Адмиравам този подход на дисертантката и научния ѝ ръководител и намирам, че текстът тук е изключително прецизно и отговорно написан.

Приносите можеха да бъдат разграничени в групи теоретични и практически приноси, макар че обобщеното им представяне понастоящем не намалява от стойността им.

Смятам, че трудът би спечелил и от формулирането на традиционните за дисертационните трудове препоръки, макар че тази практика се приема нееднозначно от научната ни общност (което явно е възпряло научния колектив от включването им).

Авторефератът отговаря по структура на общоприетите изисквания. Обемът би могъл да се оптимизира. Съдържанието на дисертационния труд е отразено пълно и точно. Представени са най-съществените резултати и установените зависимости, както и изводите и приносите от проучването.

Във връзка с дисертационния труд са публикувани 3 труда. Петя Бончева е първи автор във всички публикации. Трудовете са публикувани в България.

Заклучение

Представеното научно изследване на тема "Университети за промоция на здраве – развитие на инициативата и предпоставки за реализация в българското висше училище" се отличава с особена навременност, иновативност и висок стандарт на научна изработка и представяне.

Дисертационният труд напълно отговаря на изискванията на Правилника за развитие на академичния състав в Медицински университет-Варна, поради което убедено предлагам на уважаемите членове на Научното жури да гласуват положително за присъждане на образователна и научна степен „Доктор” по научната специалност „Управление на общественото здраве“ на **Петя Стоилова Бончева**.

07 септември 2022 г.

Рецензент:



Проф. д-р С. Александрова-Янкуловска, д.м.н.